
ČLANCI I OGLEDI O NJEGOŠU U ISTORIJSKIM ZAPISIMA 1948–1990

Ivan Tepavčević

In this paper we analyse the articles about Njegoš published in the *Historical Recordings* in the period between 1948 and 1990. The publishing of articles dedicated to Petar II Petrović Njegoš gives us the opportunity to discuss about the role of periodicals in the new interpretation and elucidation of historical tradition. It is interesting to determine to what extent the programme, ideological, political and conceptual positions influence and determine the new interpretation and the new reconstruction of Njegoš's paradigm.

U našim putovanjima po svijetu i po knjigama, Njegoš nas nikad nije potpuno napuštao. U trenucima kada smo mislili da smo najdalje od njega, on bi se odjednom pojavio, ne kao priviđenje, nego kao živa snaga, kao glas krvi i stvarnosti koja postoji i djeluje i kad nevidljiva čuti.

Andrić

Prošlo je dvjesto godina „razmaka, mrtvog razmaka između narodnog života kroz koji je hodio, različit i bolji od svakoga, poet, mudrac, vladar i pustinjač Njegoš – i ovog sadašnjeg narodnog života kroz koji ne hodi i ne zbori niko takav kao on,

Njegoš“.¹ Ove godine se navršava i 170 godina od štampanja *Gorskog vijenca*. Veliki jubileji uvijek predstavljaju ozbiljan povod da se kroz prah vremena čovjek zagleda u ono malo neprolaznog sjaja što svemu daje smisao.

Njegoševo vrijeme, mjereno literarnim, filozofskim, istorijskim i duhovnim časovnikom, traje već dva puna vijeka, a njegova djela predstavljaju znamenje inspirativne književnosti univerzalnog značaja. Spisak knjiga, studija, doktorskih disertacija, eseja, članaka o Njegošu uvećava se neprekidno. Bibliografija o Njegošu do sada sadrži više od 34.000 bibliografskih jedinica, od čega je oko 700 monografskih publikacija na jezicima južno-slovenskih naroda i oko 1800 jedinica na stranim jezicima.²

To nas je podstaklo da analiziramo radove o Njegošu u periodu od početka izlaženja „Istorijskih zapisa“ do turbulentnih devedesetih godina XX vijeka. Cilj rada je da se pokaže kako ovaj časopis kritički preispituje tradiciju, legitimišući, s jedne strane, sopstvene modernističke stavove, a s druge uspostavlja jući kontinuitet sa tradicijom.

Kroz radove o Njegošu možemo rekonstruisati ključne pretpostavke jedne zajednice, cijelu mrežu kulturnih, društvenih, ekonomskih, istorijskih i estetskih vrijednosti. O Njegošu kao vladaru objavljeni su u našoj i stranoj historiografiji brojni radovi, različitih i kontroverznih sudova. Upravo u „Istorijskim zapisima“ ima mnoštvo članaka i rasprava koji iz različitih uglova osvjetljavaju Njegoša i vrijeme u kome je živio i stvarao.

„Istorijski zapisi“ – časopis Istorijskog instituta Crne Gore i Društva istoričara Crne Gore, izlazi od 1948. godine, kao nastavak časopisa „Zapisi“, sada pod novim imenom i sa novom numeracijom. Prvi urednik „Istorijskih zapisa“ bio je Jagoš Jovanović, a osim njega, u redakciji časopisa bili su još

¹ *Sabrana djela Isidore Sekulić*, Domaća književnost I, Novi Sad, 2002, 55.

² Digitalna kolekcija Petar II Petrović Njegoš – <http://www.dlib.me/petar-petrovic2njegos/uvod.php>

Risto Dragičević, Jovan Ivović, don Niko Luković i Ignjatije Zloković. Zadatak časopisa je bio da, na osnovu originalnih arhivskih dokumenata i stručne literature, prikaže i osvjetli prošlost Crne Gore. Od tada do danas, časopis izlazi neprekidno. „Istorijski zapisi“ su za svoga postojanja promijenili nekoliko redakcija. Odgovorni urednici u ovom periodu su bili: Jagoš Jovanović (1948–1956), dr Andrija Lainović (1957–1958), dr Mirčeta Đurović (1959–1962), dr Đoko Pejović (1963–1966), dr Radoman Jovanović (1967–1974), dr Jovan R. Bojović (1975–1979), dr Đuro Vujović (1979–1983), dr Jovan R. Bojović (1983–1993). Na primjeru „Istorijskih zapisa“ jasno se vide težina i značaj uloge periodike u artikulisanju, preobražavanju i konstituisanju nacionalnih i kulturnih obrazaca, jer su časopisi, tada masovni mediji, bili značajan faktor u predstavljanju i regulisanju kulturnog i društvenog života.

Objavljivanje tekstova posvećenih Petru II Petroviću Njegošu pruža nam priliku da razmotrimo ulogu periodike u čitanju i novom osvjetljavanju istorijske tradicije. Zanimljivo je odrediti u kojoj mjeri programski, ideološki, politički i idejni stavovi utiču i određuju novo čitanje, odnosno rekonstrukciju Njegoševe paradigme. U razmatranom periodu objavljeno je ukupno 108 radova (članaka, priloga, prikaza i bilježaka) o Njegošu, na 1.344 stranice (plus 1 karta i 9 slika). Trideset pet autora je pisalo o Njegošu na stranicama „Istorijskih zapisa“. „Istorijski zapisi“ su ispratili i dva značajna jubileja. Godine 1951. izašli su „Istorijski zapisi“ posvećeni stogodišnjici Njegoševe smrti³, a 1963. godine štampani su „Istorijski zapisi“ „uz stopedesetogodišnjicu Njegoševog rođenja“.⁴

³ *Istorijski zapisi*, godina IV, knjiga VII, sveska 7–9, juli–septembar 1951, Cetinje. (Ukupno je objavljeno 15 članaka)

⁴ *Istorijski zapisi*, godina XVI, knjiga XX, Titograd, 1963. (Ukupno je objavljeno 13 članaka)

Najviše radova o Njegošu izašlo je 1951. godine – osamnaest. Objavljivani su radovi sa raznih naučnih skupova, okruglih stolova, kongresa. Teme tih radova bile su iz raznih oblasti: iz političke, kulturne i ekonomske istorije Crne Gore, arhivistike, istorije umjetnosti i dr. Naslovi ovih priloga i njihov sadržaj upućuju na pokušaj cjelovite rekonstrukcije Njegoševog života i djela u najširem smislu riječi (književni, politički i državno-diplomatski poslovi). U „Istorijskim zapisima“ objavljen je i znatan broj tekstova koji u formi ogleada, crtica i zabilježaka donose novu građu o Njegošu, ukazuju na važnost njegovog diplomatskog i političkog rada, ali se ponajviše fokusiraju na korpus istorijskih tekstova. U tom slojevitom procesu ponovnog predstavljanja Njegoša, konstruisan je lik izrazito crnogorski orijentisanog državnika, čije se ideje i težnje izdvajaju iz usko nacionalnih okvira, percipiraju se kao neodvojiv dio svjetske kulture, i ne samo da nagovještavaju, već sadrže temelje modernih istorijskih koncepata XX vijeka. Ljubica Klančić u „Jednom nezapaženom nekrologu o Njegošu“ ističe da je „Petar Njeguš govorio osim svog „maternjeg“ jezika francuski, talijanski i nešto njemačkog“.⁵ Prikazujući Njegoša kao državnika, političara i diplomatu, autori priloga u „Istorijskim zapisima“ izdvajaju, prije svega, bliske i intenzivne kontakte sa Rusijom, kao i Njegoševu napore uložene u stvaranje opšteg nacionalnog pokreta oslobođenja južnoslovenskih naroda. Od dolaska na vlast, Njeguš stupa u tijesne veze sa ruskim izaslanicima, posebno sa konzulom Jeremijom Gagićem u Dubrovniku, a sam čin zavladičenja, izvršen u Petrogradu od strane ruskih velikodostojnika i u prisustvu cara, višestruko ukazuje na složenost Njeguševu politike prema Rusiji.

Analiza odgovarajućih priloga pruža nam uvid u širok spektar osvjedočenih, kanonizovanih imena svjetske kulture sa kojima se povezuju Njegušev lik i djelo.

⁵ *Istorijski zapisi*, godina XIV, knjiga XVIII, 4, 1961, 716.

Interesantno je napomenuti da je autor čak 29 priloga i članaka o Njegošu, odnosno jedne četvrtine u ovom periodu, Jevto Milović, dok je Risto Dragičević autor 13 priloga. Jevto Milović govori o genijalnom pjesniku, istaknutom vladaru i umnom državniku. U „Istorijskim zapisima” je objavio dragocjena dokumenta koja bacaju novu svjetlost na Njegoša, sredinu u kojoj je živio i radio i na vrijeme u kome je stvarao. Obimna je i raznovrsna građa koja je objavljena. Prije svega to su pisma iz neobjavljene Njegoševe prepiske (85 pisama objavljenih 1948. godine).⁶ Istražio je čitav niz do tada nepoznatih dokumenata koji na nov i drugačiji način ukazuju na značajne događaje, ličnosti koje su imale istaknutu ulogu u istoriji Crne Gore. Iz ovih pisama mogu se sagledati slobodarske ideje, ali i unutrašnja kolebanja i energija samog Njegoša. Osim Njegoševe prepiske, Jevto Milović se u „Istorijskim zapisima“ zanimao i značajnom posjetom saksonskog kralja Fridriha Avgusta Cetinju 1838. godine, a na osnovu građe iz Državnog arhiva u Zadru.⁷ Interesantno da je i Bartolomeo Biazoleto pisao o posjeti saksonskog kralja Njegošu,⁸ opisujući kraljev put iz Kotora na Cetinje i povratak u Budvu. Veoma afirmativno napisan tekst, čovjeka iz pratnje kralja Fridriha Avgusta. Ovom temom bavilo se više autora, tako je Ljubomir Durković Jakšić pisao o ovoj posjeti,⁹ kao i Danilo Lekić.¹⁰ Jevto Milović je govorio i o posjeti ruskog rudarskog kapetana Jegora Kovaljevskog, na osnovu austrijskih izvještaja,¹¹ gdje apostrofira njegovu ulogu u akcijama Crnogoraca prema austrijskom zemljištu prema Paštrovićima i uspostavljanju granice 1838. godine. U

⁶ *Istorijski zapisi*, knjiga 1, sveske 1–2, 3–4, 5–6, 7–8. Cetinje 1948.

⁷ *Istorijski zapisi*, knjiga III, 1–2, Cetinje 1949, 50–60.

⁸ *Istorijski zapisi*, godina I, knjiga II, 5–6, 1948, 226–238.

⁹ *Istorijski zapisi*, godina V, knjiga VIII, 1–3, 1952, 36–46.

¹⁰ *Istorijski zapisi*, godina VII, knjiga X, 2, 1954, 582–587.

¹¹ *Istorijski zapisi*, godina II, knjiga III, 5–6, 1949, 248–259.

„Istorijskim zapisima“ nalazimo i njegov rad o boravku Jakova Ozereckovskog u Crnoj Gori.¹² Sličnu temu obrađuje Branko Pavićević, koji je istraživao ulogu Jakova Nikolajevića Ozereckovskog i promjenu ruske politike prema Crnoj Gori.¹³ Milović se bavio raznim temama vezanim za Njegoša, između ostalog i kontroverzama da li je vladika Rade mogao pisati istoriju Crne Gore na francuskom jeziku,¹⁴ kao i njegovom učenju francuskog jezika;¹⁵ i boravku Antida i Franciske Žom u Crnoj Gori,¹⁶ zatim o kovanju medalja u doba Njegoša,¹⁷ kao i o crtežima dviju medalja iz Njegoševog doba,¹⁸ o vladčinom boravku u Mainama i stvarima vezanim za njegovu posjetu ovome manastiru od 13. februara do 8. aprila 1836. godine,¹⁹ pokušajima Austrije da otmu Njegošu Podmaine i Stanjeviće,²⁰ kao i o prodaji manastira Austriji.²¹ Milović je pisao i o Njegoševom boravku u manastiru Stanjevići od 19. do 22. juna 1832. godine,²² zatim o podizanju Njegoševe kapele na Lovčenu,²³ kao i o crnogorskom Praviteljstvujušćem senatu i gvardiji iz 1831. godine.²⁴

Sa druge strane, Risto Dragičević je smatrao da je Njegoš najveći i najbolji jugoslovenski književni stvaralac.²⁵ Interesovanje

¹² *Istorijski zapisi*, godina VI, knjiga IX, 1, 1953, 114–123.

¹³ *Istorijski zapisi*, godina XX, knjiga XXIV, 1, 1967, 5–44.

¹⁴ *Istorijski zapisi*, godina III, knjiga V, 1–3, 1950, 62–65.

¹⁵ *Istorijski zapisi*, godina V, knjiga VIII, 1–3, 1952, 99–109.

¹⁶ *Istorijski zapisi*, godina XVII, knjiga XXI, 1, 1964, 45–68.

¹⁷ *Istorijski zapisi*, godina III, knjiga V, 1–3, 1950, 69–74.

¹⁸ *Istorijski zapisi*, godina XVI, knjiga XX, 3, 1963, 483–486.

¹⁹ *Istorijski zapisi*, godina III, knjiga VI, 7–9, 1950, 270–288.

²⁰ *Istorijski zapisi*, godina IV, knjiga VII, 7–9, 1951, 311–319.

²¹ *Istorijski zapisi*, godina XVI, knjiga XX, 3, 1963, 403–424.

²² *Istorijski zapisi*, godina XXII, knjiga XXVI, 1, 1969, 89–94.

²³ *Istorijski zapisi*, godina IV, knjiga VII, 1–3, 1951, 117–119.

²⁴ *Istorijski zapisi*, godina XVIII, knjiga XXII, 1965, 758–761.

²⁵ *Istorijski zapisi*, godina I, knjiga II, 1–2, 1948, 9.

za privatnu stranu Njegoševog života provijava i u zanimljivim priložima o Njegoševim roditeljima i braći,²⁶ o njegovoj rodnoj kući i Tomovom dolasku na Cetinje, njegovom školovanju,²⁷ u kome ima dosta podataka o Njegoševom učitelju iz Boke Tropoviću, kao i činjenica o Simi Milutinoviću, gdje se ističu neke kontroverze vezane za Sarajliju. Savo Vukmanović se bavio nekim pismima Njegoševog učitelja Josifa Tropovića.²⁸ Dragičević ima radove i o godini Njegoševog rođenja,²⁹ o tome da li je Njegoš mogao vidjeti mrtvog Puškina,³⁰ zatim o Biljardi,³¹ gdje raspravlja o godini izgradnje Biljarde, na osnovu izvora i dostupne literature. Njegošev privatni život oličava neobičan spoj svjetovnih i duhovnih uloga, u kom se preovladavanje vladarskih atributa nad duhovnim ispoljavalo u Njegoševom načinu oblačenja, jahanju konja, odnosu prema ljudima, a posebno prema ženama strankinjama. Dragičević je pisao i o ukidanju gubernadurstva³² i tome šta se desilo sa Radonjićima poslije protjerivanja sa Cetinja, zatim o stogodišnjici jedne štamparske greške u „Kuli Đurišića“.³³ Navedeni autor bavio se Crnom Gorom za vrijeme prvog³⁴ i drugog³⁵ Njegoševog odlaska u Rusiju. Pisao je i o poluostrvu Prevlaka koje mu je dodijeljeno kao poklon.³⁶ O Prevlaci kao poklonu pisao je i Petar Šerović,³⁷ dok je Dragičević pisao o tome ko je

²⁶ *Istorijski zapisi*, godina I, knjiga II, 1–2, 1948, 9–38.

²⁷ *Istorijski zapisi*, godina I, knjiga 3–4, 1948, 186–208.

²⁸ *Istorijski zapisi*, godina V, knjiga VIII, 1–3, 1952, 150–155.

²⁹ *Istorijski zapisi*, godina I, knjiga II, 5–6, 1948, 259–268.

³⁰ *Istorijski zapisi*, godina I, knjiga II, 3–4, 1948, 219–225.

³¹ *Istorijski zapisi*, godina I, knjiga I, 3–4, 1948, 113–138.

³² *Istorijski zapisi*, godina II, knjiga III, 3–4, 1949, 1–22.

³³ *Istorijski zapisi*, godina III, knjiga V, 4–6, 1950, 181–187.

³⁴ *Istorijski zapisi*, godina VIII, knjiga XI, 1–2, 1955, 155–172.

³⁵ *Istorijski zapisi*, godina V, knjiga VIII, 4–12, 1952, 254–278.

³⁶ *Istorijski zapisi*, godina V, knjiga VIII, 4–12, 1952, 365–368.

³⁷ *Istorijski zapisi*, godina V, knjiga VIII, 4–12, 1952, 162–165.

trouvao Njegoša u Kotoru 1834. godine.³⁸ O intrigantnoj temi nerasvijetljenog pokušaja trovanja Petra II nalazimo i rad Nika S. Martinovića.³⁹

Miraš Kićović se zanimao vladčinom korespondencijom, pa iz njegovog rada o Njegoševom „Ishodjašćem žurnalu“,⁴⁰ saznajemo da je od 1831. do 1847. napisao ukupno 1136 pisama, a interesantno je napomenuti da je čak 597 pisama razmijenjeno između Njegoša i Gabriela Ivačića.

Nekoliko autora se bavilo odnosima Njegoša sa susjedima, sa Hercegovinom⁴¹ (Hajrudin Ćurić), sa Ali pašom Rizvanbegovićem⁴² (Hamdija Kapidžić), Njegoš prema Sloveniji i Slovencima⁴³ (Andrija-Ljubomir Lisac), Njegoš i Boka⁴⁴ (Slavko Mijušković).

Branko Pavićević je dao nekoliko zapaženih priloga u „Istorijskim zapisima“. Prije svega tu spada memorandum Jegora Petrovića Kovaljevskog o Crnoj Gori 1838. godine,⁴⁵ zatim Čevkinova uloga u radu na razgraničenju Crne Gore i Austrije 1839–1841. godine,⁴⁶ pisao je i o pripremama za dolazak Vukotića i Vučićevića u Crnu Goru 1831. godine,⁴⁷ kao i o neostvarenoj Njegoševoj želji da posjeti Petrograd 1846. godine.⁴⁸

Interesantno je istaći da u periodu od 1970. do 1984. godine nema priloga o Njegoševom životu i radu u „Istorijskim zapisi-

³⁸ *Istorijski zapisi*, godina XVII, knjiga XXI, 1, 1964, 165–167.

³⁹ *Istorijski zapisi*, godina II, knjiga III, 3–4, 1949, 113–119.

⁴⁰ *Istorijski zapisi*, godina IV, knjiga VII, 7–9, 1951, 320–333.

⁴¹ *Istorijski zapisi*, godina IV, knjiga VII, 7–9, 1951, 334–352.

⁴² *Istorijski zapisi*, godina V, knjiga VIII, 1–3, 1952, 69–98.

⁴³ *Istorijski zapisi*, godina XVI, knjiga XX, 3, 1963, 349–375.

⁴⁴ *Istorijski zapisi*, godina XVI, knjiga XX, 3, 376–402.

⁴⁵ *Istorijski zapisi*, godina XX, knjiga XXIV, 2, 1967, 213–228.

⁴⁶ *Istorijski zapisi*, godina XXI, knjiga XXV, 2, 1968, 175–196.

⁴⁷ *Istorijski zapisi*, godina XXI, knjiga XXV, 4, 1968, 529–557.

⁴⁸ *Istorijski zapisi*, godina XXII, knjiga XXVI, 1, 1969, 71–80.

ma“, osim jednog kratkog prikaza Dima Vujovića iz 1974. godine o djelu Mišela Aubina o istorijskim i političkim vizijama u poetskom djelu Petra II Njegoša.⁴⁹

Za prve decenije izlaženja „Istorijskih zapisa“ karakteristično je veliko interesovanje za Njegoša, recepcija njegovog djela među mlađim generacijama je jačala, što nekoliko autora u *Istorijskim zapisima* posebno naglašava: „naročito je potrebno danas što više pisati i govoriti o Njegošu radi sadašnje omladine“.

Fascinacija Njegošem, od ekstatičnih apologetskih izjava do kritičkih intoniranih zapažanja o sudbinskoj usamljenosti u plemenskom okruženju, otkriva sociopsihološke i ideološke aspekte jubileja i spomenica, potrebu za uspostavljanjem koherentnih i kondenzujućih obrazaca pošto nijedna kulturna politika, posebno u kriznim, tranzicionim periodima ne može bez simbolički jakih figura, a u godinama poslije Drugog svjetskog rata, kritičari i istoričari taj oslonac nalaze u totalizujućem potencijalu Njegoša.

Iz tih razloga je Njegoš bio stalno prisvajan u novim čitanjima tradicije kao nadregionalni, jugoslovenski autor izrazite pjesničke i lične individualnosti, čije je kompleksno djelo skoro profetski upućivalo na revolucionarne, moderne filozofske sisteme.

Uzimajući u obzir do sada razmatrane načine predstavljanja Njegoša u „Istorijskim zapisima“, može se doći do zaključka da gotovo nema radikalno negatorskih, oštro polemičkih ili destruktivnih čitanja Njegoševog djela. Na to je uticalo, mogli bismo reći, nekoliko bitnih faktora: idejni, poetički i estetički konzervativizam, odnosno tradicionalizam časopisa, afirmativna uloga tematskih blokova objavljenih u okviru Njegoševe spomenice, i slabija recepcija Njegoša u aktuelnoj istorijskoj kritici i produkciji.

⁴⁹ *Istorijski zapisi*, godina XXVII, knjiga XXXI, 1974, 389–390.

U težnji da razjasne formiranje Njegoševe ljudske i državne ličnosti, kao i njegove umjetničke sposobnosti, autori su osvjetlili niz momenata iz vladarine biografije, ukazali na njegove vladarske aktivnosti, ali i prikazali niz historijskih zbivanja povezanih sa Njegošem. Veliki broj priloga rekonstruiše historijski put Crne Gore u Njegoševu doba – bilo da je riječ o reakcijama crnogorske sredine na Njegoševe državničke poslove, ili o reakcijama velikih sila vezanih za događaje na crnogorskom prostoru tog doba. Svi ti prilozi su originalna svjedočanstva jednog vremena, bilo da se radi o razgraničavanju teritorija između Crne Gore i Austrije 1839–1841. godine, o podizanju Njegoševe kapele na Lovćenu, gradnji Biljarde, ili o minucioznoj rekonstrukciji vladarinog bolovanja i pokušaja liječenja. Niz okolnosti, ranije zamagljenih oko Njegoševe ličnosti i njegovog doba, autori navedenih članaka su osvjetlili i razriješili iz različitih uglova. Stoga je slika o Njegošu, čovjeku i državljaninu, ali i vremenu u kome je živio i stvarao, ovim priložima svakako postala cjelovitija i sveobuhvatnija.